

**Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit:
A gyermekvállalási magatartás alakulása**

(elektronikus verzió, készült 2006-ban)

A tanulmány eredetileg nyomtatásban megjelent:
Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit (1997): „A gyermekvállalási
magatartás alakulása” in: *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak
helyzetéről, 1997*, Lévai Katalin, Tóth István György, (szerk.).
Budapest: TÁRKI, Munkaügyi Minisztérium Egyenlő Esélyek
Titkársága, Pp. 86–103.

A gyermekvállalási magatartás alakulása

Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit

Sokszor hallott és sokszor elhangzó állítás mind a szakirodalomban, mind a napi sajtóban, hogy a család, a családi élet válságban van. És valóban, ha a hazai vagy a nemzetközi statisztikák adatait nézzük, azt tapasztaljuk, hogy csökken a házasságra lépők száma, egyre többen választják az együttélésnek egy kötetlenebb, könnyebben felbontható formáját, az élettársi kapcsolatokat, illetve döntenek a teljes függetlenség, az egyedüllét mellett. Hasonló negatív következtetések vonhatók le a születések számának és a termékenységek Európa-szerte tapasztalható csökkenéséből, illetve tartósan alacsony színvonalából. A gyermekvállalási kedv csökkenésében sokan az individualizáció újabb jelét látják, az önmegvalósítás abszolutizálását, amelybe már nem, vagy nem feltétlenül tartozik bele a gyermek. Kétségtelen, hogy ezek a jelenségek és az ezzel kapcsolatos aggodalmak nem új keletűek, végig kísérik szinte az egész XX. századot, és különösen Magyarországon jelenik meg dominánsan a magyarság jövője miatti aggodalom szociográfiai, demográfiai, szociológiai tanulmányokban, publicisztikákban. Az utóbbi évtized demográfiai történései a születésszám, a gyermekvállalás kérdését még hangsúlyosabbá tették. Magyarországon 1981-ben megkezdődött a népesség számának abszolút csökkenése, – mely európai viszonylatban éveken keresztül egyedülálló jelenség volt – s ebben a szakemberek által egyértelműen kedvezőtlennek, sőt drámainak ítélt népesedési helyzetben a cselekvés, a változtatás igénye állította ismét reflektorfénybe a család, a gyermekvállalás és gyermeknevelés helyzetét és támogatásának kérdését.

Kérdés, hogy a statisztikai adatokból kirajzolódó népesedési magatartás háttérében milyen értékstruktúra húzódik meg, nevezetesen, hogy az egyének, családok értékrendje egybeesik-e a tényleges népesedési magatartásukkal, vagy a két szféra között kisebb-nagyobb, esetleg jelentősebb eltérések tapasztalhatók. Kutatási adataink ez utóbbi állítást támasztják alá, és arra engednek következtetni, hogy az egyének, családok értékrendje alapvetően jóval tradicionálisabb, értékőrzőbb, mint amilyenre tényleges demográfiai magatartásuk alapján következtetni lehet.

Tanulmányunkban alapvetően a gyermekvállalás kérdéseivel kívánunk foglalkozni, mégis szükségesnek tartunk egy kitérőt annak az illusztrálására, hogy a házasság, mint életforma megítélése, illetve a házasságkötési mozgalmából a tényleges népesedési magatartásra levonható következtetések között milyen eltérés mutatható ki. Említettük, hogy a család, a hagyományos életforma válságának jeleként szokták értékelni a házasságkötések számának csökkenését, illetve ezzel párhuzamosan az

élettársi kapcsolatok elterjedését, térhódítását. A statisztikai adatok tehát arra utalnak, hogy a lakosság növekvő arányban utasítja el az együttélés törvényesített formáját, mert kedvezőbbnek, vonzóbbnak tartja a lazább, változtatásokra könnyebben lehetőséget adó élettársi kapcsolatokat. Kutatásaink azonban azt bizonyítják, hogy a népesedési magatartásban tapasztalható változások mögött még nem következett be az értékeknek, attitűdöknek hasonló irányú változása. Nemcsak a közvélemény, de a családalapításban leginkább érintett fiatal felnőtt generáció sem tartja elavultnak a házasság intézményét, inkább azt támogatja, hogy a törvényes és nem törvényes együttélést hivatalosan és a közgondolkodásban is egyenértékű alternatívaként kezeljék.

Nem találoztunk a házasság intézményének elutasításával azon sajátos népességcsoport esetében sem, mely magatartásával a hagyományos értékrend több alapelvét tevőlegesen is megkérdőjelezte, sőt „megsértette”, nevezetesen a házasságon kívül gyermeket szült anyák csoportjában. Évről-évre jelentősen nő azon anyák aránya (1996-ban a születések 20%-át jelentette), akik nemcsak párkapcsolatuk, de gyermekük születésének legalizálását sem tartják szükségesnek, s e csoport vizsgálatára irányult az 1995-ben végzett adatfelvételünk. A különböző családi életformák megítélését a házasságban élő gyermekes anyák, illetve a gyermeket szült, de házasságra nem lépett nők esetében az 1. táblázat mutatja.

1. táblázat

Különböző családi életformák népszerűsége gyermekes anyák körében
1992-1995

Családi életformák	Házasságban élők (1992)	Egyedülálló anyák (1995)	Élettársi kapcsolatban élő anyák (1995)	Index* Házasságon kívül szült, de a gyermek születése után házasságot kötött anyák (1995)
Teljesen egyedül élni	31	37	19	16
Szoros kapcsolatban az apával, de nem lakni együtt	17	42	29	27
Élettársi kapcsolatban élni	54	69	88	75
Házasságban élni	98	82	85	98

Forrás: Pongrácz Tiborné–S. Molnár Edit, 1993. 48. oldal és 1995-ben született gyermekek, 1996.

* A kérdezettek az egyes családi életformákat osztályozták (5 = nagyon jó, 1 = nagyon rossz). Ebből – a közvélemény – kutatásokból ismert „népszerűségi indexek” mintájára 100 fokú indexet számítottunk.

Mint látható, az élettársi kapcsolat és a házasság csupán azok számára egyenértékű alternatíva, akik maguk az élettársi kapcsolatot választották. Az összes többi almintában a házasság a vonzóbb, elfogadottabb életforma, nemcsak azok esetében, akik maguk is ezt választották, de az egyedülálló anyák között is, akik – úgy tűnik – ha tehetnék, valószínűleg

inkább házassági kötelékben szeretnének élni. Más oldalról megállapítható, hogy a házasságkötés nélküli együttélést valamennyi al minta pozitívan ítélte meg; még azok az anyák sem utasították el, akik maguk az élettársi kapcsolat helyett a házasságkötést választották. A kutatási adatok vizsgálatából az is kitűnt, hogy a fiatalok, az iskolázottabbak és a vallásosak jobban preferálják a törvényes házasság életformáját mint az iskolázatlanok, a középkorúak és a nem vallásosak, jóllehet a házasság pozitívumait ez utóbbiak többsége is elismeri. Mindebből levonható az a következtetés, hogy a tényleges népesedési magatartás, az élettársi kapcsolat választása a házasságkötéssel szemben nem jelent az értékek, az attitűdök szintjén házasság-ellenességet, pusztán csak a két életformának azonos szintű és meghatározóan pozitív megítélését.

A gyermekvállalási magatartásban bekövetkezett változások bemutatását – a házassági mozgalomhoz hasonlóan – részben a statisztikai adatok, részben az attitűdök, értékek mentén, illetve a két szféra összevetése alapján kívánjuk elvégezni.

Gyermekvállalás a statisztikai adatok tükrében

A termékenység hosszú ideje tartó, alapvetően csökkenő trendje jól ismert tény a fejlett társadalmakban. Ez a folyamat Magyarországon ugyanúgy végbement, mint a többi nyugat-európai országban. Az egyszerű reprodukciós szint alatti tartós termékenység azonban viszonylag új jelenségnek számít, ami csak néhány évtizede jelent meg Európában, de gyors terjedése miatt egyre inkább a fő demográfiai jellemzőjévé válik a fejlett társadalmaknak. Nem egy átmeneti jelenségről van szó, mert azok a társadalmi-gazdasági tényezők, amelyek kiváltották ezt a gyermekvállalással kapcsolatos magatartást, a jelek szerint tartósan bizonyulnak. A termékenység csökkenése tehát egy demográfiai válasz a társadalomban végbemenő változásokra, amelyek elsősorban a társadalom alapegységeit, a családokat érintették.

A nyugat-európai demográfiai minták első jelei már az 1980-as évek elején megjelentek Magyarországon, az 1990-es években pedig egyre határozottabbá váltak. Ez a korábbiaktól eltérő gyermekvállalási szokások kialakulásához vezetett. A termékenység szintjét tekintve a magyar demográfiai helyzet bizonyos értelemben megelőzte a nyugati társadalmakat, mert a második világháborút követően Európában először Magyarországon csökkent a termékenység az egyszeri reprodukciós szint alá, és ez a folyamat a leghosszabb ideje, több mint 30 éve tart. Más szempontból viszont a magyar termékenységi magatartások lényegesen különböztek a nyugat-európai mintától. A fiatalkori házasságkötés a fiatalon vállalt anyasággal járt együtt, nem volt jellemző az akaratlagos gyermektelenség, mindenki kívánt legalább egy gyermeket, általánossá vált a kétgyermekes családmodell, ritka volt a 30 vagy 35 év feletti gyermekvállalás, alacsony volt a házasságon kívüli születések aránya.

Ez a termékenység mintája az 1980-as évek elején már a változások jeleit mutatta, ami az utóbbi években egyre határozottabbá vált. Miben mutatkoznak meg ezek a változások? A termékenység hosszú ideje tartó csökkenő trendje a 80-as évekig az anyák fiatalodásával együtt ment végbe. Más szóval főleg a 30 év feletti nők termékenysége és ezzel együtt a magasabb paritású gyermekek megszületése esett vissza, a fiataloké viszont nem változott, sőt emelkedett. Az 1980-as évek elejétől viszont először találkozunk azzal a jelenséggel, hogy a termékenység továbbra is csökkenő irányzata az anyák „öregedésével” jár együtt. Emögött az áll, hogy a 20 év alattiak termékenysége kevesebb mint felére esett vissza 1980 óta, a 20-24 éves nőké pedig 30%-kal csökkent. A 25 év feletti nők termékenysége viszont – ha mérsékelten is – de emelkedett az 1990-es évek közepéig. Ennek eredményeként a 25-40 éves nők gyermekvállalása 1994-ben még mindig 12%-kal haladta meg a hasonló korú nők 1980. évi termékenységét. Itt tehát egy jelentős változás tanúi lehetünk a gyermekvállalás korstruktúrájában.

Ezek a struktúraváltozások nemcsak a kor szerinti termékenység legnagyobb gyakorisággal rendelkező értékét, vagyis móduszát változtatták meg, hanem a szülő nők átlagos életkorát is emelték gyermekük vállalásakor. Ennek értéke az 1980-as évek elejétől folyamatosan nőtt. Különösen szembetűnő ez a házas nők esetében, akik jelenleg mintegy 1,2 évvel idősebb korban vállalnak gyermeket, mint tizenöt évvel ezelőtt. Ez a jelenség szorosan összefügg az átlagos házasságkötési kor emelkedésével, ami egyben a házasságkötések későbbre halasztását jelenti. Nemcsak a házas, hanem az összes szülő nő (házas és nem házas) átlagos életkora is emelkedett, ennek dinamikájában azonban megtorpanás észlelhető az 1980-as évek második felétől. Ez azzal magyarázható, hogy a házasságon kívüli születések arányában főleg ekkortól jelentkeznek jelentős változások, és ebben súlyuknál fogva a fiatalabb, nem házas nők gyermekvállalása játssza a főszerepet.

A termékenység korösszetételének a propagatív kor idősebb korosztályaira történő fokozatos eltolódása figyelemre méltó változást eredményezett az élveszületések születési sorrend szerinti megoszlásában is. Ennek átlaga azt fejezi ki, hogy átlagosan hányadik gyermeküket hozzák világra az anyák. Az első és másodszülöttek dominanciája hosszú ideje jellemzi a magyar termékenységi viszonyokat. Az általános termékenység csökkenő irányzata az első és másodszülött gyermekek arányának növekedésével járt együtt. 1980-ban az összes születések mintegy 85%-át tették ki az első és másodszülött gyermekek, a születési sorrend átlaga pedig 1,82 volt. Az 1980-as évek közepétől először lehet találkozni azzal a jelenséggel, hogy a termékenység csökkenése a születési sorrend átlagának emelkedésével jár együtt. A fiatalok termékenységének visszaesése miatt csökkent az első, de a másodszülöttek aránya. Ez szinte automatikusan nagyobb súlyt adott a magasabb sorszámú születéseknek, megemelve ezzel a születési sorrend átlagát. 1994-ben ennek értéke 1,95-re emelkedett.

Lényegében ehhez hasonló képet mutat a paritás szerinti termékenység alakulása. Ez azt fejezi ki, hogy hogyan alakult a gyermektelen, az egy, kettő, vagy háromgyermekes nők termékenysége. Első hallásra talán furcsának tűnik a „gyermektelen nők termékenységéről” beszélni, ezért érdemes a paritás fogalmát részletesebben megvilágítani.

Képzeld el, hogy az anyákat úgy csoportosítjuk: egy adott évben első-, második-, harmadik- vagy további „sorszámú” gyermeküket szülték-e. Nem nehéz belátni, hogy első gyermekszülése csak a gyermekteleneknek, második csak az egygyermekeseknek, harmadik csak a kétgyermekeseknek lehet, stb. Ebben az értelemben beszélünk a gyermektelenek, az egy-, a két-, a három-, és további gyermekes nők termékenységéről. A népesség reprodukcióját elméletileg az biztosíthatná, ha a kétgyermekesek termékenysége kissé növekedne, más szóval a harmadszülöttek száma valamivel magasabb lenne. Ha azonban kevesebben vállalkoznak első (és második) gyermekre, ez nem valósulhat meg, még akkor sem, ha a két-, három-, négy gyermekesek termékenysége valamelyest megnövekszik, mivel a másod-, harmadszülöttek „utánpótlása” nem biztosított. Megjegyezzük, ez a gyermeknevelés társadalmi támogatása szempontjából is alapvető, koncepciót érintő különbséget jelent. Mivel három-, vagy több gyermek eltartása már igen nagy anyagi teher a szülők számára, indokolt, hogy a nagyobb gyermekszámú családok szociális támogatásban részesüljenek. Ám ha – akár anyagi okokból, akár az értékek és attitűdök változása miatt – kevesebb első-, második gyermek születik meg, akkor a népesség fogyásnak indul, mivel kisebb esély van a harmadik gyermekek megszületésére is. Ezért a népesedés perspektívája szempontjából az első (és második) gyermekek megszületése is kiemelten támogatandó. Ez alapvető különbség a népesedéspolitikai, családpolitikai valamint a szociálpolitikai megközelítésmód között.

A gyermektelenek termékenysége (vagyis az első gyermekszülések száma) nemcsak amiatt csökkenhet, ha az abban potenciálisan érintettek véglegesen elutasítják a gyermekvállalást. (Az „akaratlagos gyermektelenség” divatja számos nyugat-európai országban tapasztalható, Magyarországon azonban – legalábbis most még – nem.) Csökkenhet akkor is, ha a fiatal (25 éves vagy fiatalabb) nők későbbi életkorukra halasztják az első gyermekszülést. A második-, harmadik születési sorszámú gyermekek csak akkor jöhetnek világra, ha az első gyermekszülések „kellő időben” történnek. Minél idősebb korban születik meg ugyanis az első gyermek, annál kevesebb az esély arra, hogy az anya élete folyamán még második-, esetleg harmadik gyermekre is vállalkozzék.

Az 1970-es évek elején még általános gyakorlat volt, hogy az anyák nagyon magas arányban és zömmel 20–25 éves korukra világra hozták első gyermeküket. Az első gyermekszülés az ugyancsak fiatal korban megkötött első házasságkötések hasonlóan magas arányával párosult. Ez abból következett, hogy a házasságon kívüli gyermekszülés nem volt jellemző. (A házasságkötés előtti szoros párkapcsolat igen; az első házasságkötés és az első gyermekszülés dátumainak egybevetéséből az tűnik ki, hogy a menyasszonyok 20–25%-a

állapotos volt házasságkötésekor, de a párok kapcsolatuk törvényesítésével igyekeztek mielőbb „legalizálni” a születendő gyermek helyzetét.)

Tartósnak tűnő változást az 1980-as évek közepétől kezdve lehetett észlelni. Ez abban mutatkozott, hogy a fiatal (legfeljebb 20–25 éves) női korosztály tovább maradt gyermektelen állapotban – úgy is mondhatnánk: későbbre halasztotta az első gyermek megszületését és ezzel együtt az első házasságkötést is. (Ezt fejezi ki az a – némileg képzavart okozó – szakmai műszóhasználat, hogy „csökkent a fiatalabb korú, gyermektelen nők termékenysége”). Nem változott azonban a 25 évesnél idősebb nők magatartása, s nem változott az egygyermekeseké sem: aki akart, az többé-kevésbé a korábbi szokásoknak megfelelően vállalkozott második-, vagy további gyermekekre. Ennek tudható be, hogy az 1980-as évek közepétől – a természetes logikának ellentmondva – a „másodszülöttek” nagyobb arányban születnek mint az elsők. Az elmondottak alapján könnyű belátni, miből adódik az, hogy ma a második gyermeküket kisebb arányban vállalják a nők, mint 1980-ban. Ez ugyanis kizárólag abból következik, hogy a 25 év alatti egygyermekes anyák termékenysége lecsökkent, általánosabban szólva: a fiatalok gyermekvállalási hajlandósága némileg visszaesett. Igaz, később ezt az anyák valamelyest „bepótolják”: 25 év felett az egygyermekes anyák körében már nem változik a második gyermekekre is vállalkozók aránya; ez jelenleg is ugyanolyan, mint az 1980-as évek elején volt (sőt a három-, és több gyermekesek termékenysége még emelkedett is a 80-as évek közepéhez képest.) A problémát – a termékenység általános csökkenését – az okozza tehát, hogy egyre többen vannak, akik csak 25–30 éves korukra érik el az „egygyermekes” státust, s így kisebb a létszáma azoknak, akik ebben az életkorukban már második gyermeküket hozhatják világra. (Az idézett adatok forrását lásd: Termékenységi Adattár, 1996.)

A paritás szerinti termékenységi mutatók alakulása új megvilágításba helyezi a jelenlegi termékenységi viszonyainkat. Mivel a gyermektelen nők termékenysége tartósan és erősen visszaesik, ez csökkenti az egygyermekes nők arányát, azokét, akik potenciálisan vállalhatják második gyermeküket. Közülük a második gyermekét ténylegesen vállaló anyák hányada az 1980-as évek közepe óta csak kis mértékben csökkent, inkább stagnálást mutat. Ezek összehatásaként a kétgyermekes nők hányada is visszaesik, azoké, akik a magasabb paritású gyermekeket vállalhatnák. Ha viszont a második vagy a harmadik gyermek is megszületik, akkor jelenleg nagyobb a valószínűsége annak, hogy még egy testvér születik, mint az 1980-as évek elején vagy közepén. Még inkább igaz ez azoknál az anyáknál, akiknek négy és öt gyermekük van. Így a minél magasabb gyermekszámú nők termékenységét nézzük, annál kedvezőbbnek tűnik termékenységi helyzetünk, miközben az általános termékenység továbbra is csökken. Ennek magyarázata a súlyarányokban keresendő. Hiába emelkedik a magasabb paritású anyák termékenysége, összsúlyuk a gyermekes anyák között csökken. Ezért a mindenkori termékenységi viszonyokat alapvetően az első és a második gyermekek megszületése, vagy meg nem születése fogja döntően meghatározni.

Jelenleg az a helyzet, hogy ezek a gyermekek nem, vagy csak később születnek meg, más szóval e születési, termékenységi adatokból egy érzékelhető magatartási -, vagy legalábbis stratégia-változásra lehet következtetni.

A termékenységi helyzet új eleme a házasságon kívüli születések súlyának a növekedése, ami szintén a termékenységi magatartások és normák változására utaló jelenség. Kétségtelen tény, hogy eddig még nem tapasztalt dinamikával nőtt a házasságon kívüli születések aránya az elmúlt évtizedben, és századunk folyamán a legmagasabb értéket érte el. Számszerűen ez azt jelenti, hogy 1980-hoz viszonyítva közel két és félszeresére, az 1970-es évek közepéhez képest háromszorosára emelkedett az ilyen születések hányada, és 1994-ben 19,6%-ot ért el. Jelentősek a területi különbségek, így Budapesten ekkor minden negyedik gyermek házasságon kívül született. A házasságon kívüli születések 77%-a hajadon, 20%-a elvált, 3%-a özvegy nőktől származik. A hajadonok gyermekvállalása különösen az elmúlt néhány évben emelkedett dinamikusan, és az 1990-es évek eleje óta termékenységük meghaladja az elváltakét.

Tanulságos képet mutat a házasságon kívüli születések aránya az anyák kora szerint. Minél fiatalabb korban következik be a terhesség és az ezt követő gyermekvállalás, annál nagyobb az esélye annak, hogy a gyermek házasságon kívül születik. Az összes házasságon kívüli születés mintegy egyharmada a tizenévesektől származik. Úgy tűnik, hogy a házasságon kívüli terhesség, mint kényszerítő körülmény egyre kevésbé játszik szerepet a házasság megkötésében. A 20 évesnél fiatalabb anyáknál a gyermekek 43%-a születik házasságon kívül, ami 2,3-szoros növekedést mutat 1980-hoz viszonyítva. A magas arány és a fiatal kor miatt ez tekinthető a legkomolyabb társadalmi, szociális gondnak, különösen akkor, ha itt nem következik be később házasságkötés. Az anya korával előre haladva csökken a házasságon kívüli születések hányada, és a középkorú nőknél a legalacsonyabb. Ennek az a magyarázata, hogy az ilyen korú nők túlnyomó többsége jelenleg is házasságban él. Akik viszont nem házasok, azok között dinamikáját tekintve jelentősebb volt az emelkedés, mint a fiatalabb generációknál. A 20–24 éves nőknél háromszoros, a 25–29 éveseknél 2,5-szeres volt az emelkedés, ami az átlagosnál nagyobb növekedést jelent. Számszerűen ez azt jelenti, hogy 1980-hoz viszonyítva az 5%-ról 15%-ra, illetve 4%-ról 11%-ra emelkedett ezekben a korcsoportokban a házasságon kívüli születések aránya az összes születések között. Nem tudjuk pontosan, hogy emögött milyen arányban húzódik meg az együttélés melletti gyermekvállalás vagy az apa nélküli gyermeknevelés gyakorlata, illetve szándéka. (Vö. Kamarás Ferenc, 1996.)

Összefoglalva tehát a népesedésszociológiai adatok a termékenység folyamatosan csökkenő trendjét mutatják, még akkor is, ha ez a csökkenés a 90-es évek elején nemzetközi összehasonlításban, s különösen a térség többi, volt szocialista országában bekövetkezett születésszám-csökkenésekhez viszonyítva igen mérsékelt. A volt szocialista országokban 1990 körül – kisebb-nagyobb időeltéréssel – bekövetkezett politikai, társadalmi, gazdasági változások a születési mozgalom alakulásában is drámai változásokat eredményeztek.

A teljes termékenységi arány* alakulása néhány átmeneti országban

Ország	1985	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Bulgária	1,95	1,73	1,57	1,53	1,46	1,37	1,24
Csehország	1,95	1,89	1,86	1,72	1,67	1,44	1,28
Németország kelet-német területei korábbi (NDK)	1,73	1,52	0,98	0,83	0,78	0,77	–
Magyarország	1,83	1,84	1,86	1,77	1,69	1,64	1,57
Lettország	2,09	2,02	1,86	1,73	1,51	1,39	1,25
Litvánia	2,00	2,00	1,97	1,89	1,67	1,54	1,49
Lengyelország	2,33	2,04	2,05	1,93	1,85	1,80	1,61
Románia	2,26	1,83	1,56	1,51	1,44	1,41	1,34
Oroszország	2,11	1,89	1,73	1,55	1,39	1,40	–
Szlovákia	2,25	2,09	2,05	1,98	1,92	1,66	1,52
Szlovénia	1,72	1,48	1,46	1,34	1,31	1,32	1,29

Forrás: Recent Demographic Development in Europe 1996.

* A teljes termékenységi arány azt mutatja, hogy egy adott év termékenységének tartós fennmaradása esetén egy nő hány gyermeknek adna életet.

Az adatok jól mutatják, hogy míg 1985-ben Magyarország a térség alacsony termékenységű országai közé tartozott (Szlovéniával és az NDK-val együtt), 1994-re a többi országban bekövetkezett igen jelentős születéscsökkenés következtében relatív helyzete olyan mértékben javult, hogy Lengyelországgal és Szlovákiával együtt a régió legmagasabb termékenységű országainak csoportjába került. A magyar termékenységi helyzet még kedvezőbbnek nevezhető, ha figyelembe vesszük, hogy Lengyelországban és Szlovákiában a 80-as évek második felében a 90-es évek egész elején a termékenységi mutatók igen magasak voltak, vagyis az említett két országban 1985 és 1994 között 23–27 százalékos termékenységcsökkenés következett be, míg a Magyarországon tapasztalt 10 százalékos termékenységcsökkenés igen mérsékelt volt. A magyar születési helyzet a 90-es évek közepéig részben az országban végbement társadalmi-gazdasági megrázkódtatásokhoz, részben a térség többi országában tapasztalható demográfiai folyamatokhoz viszonyítva kiegyensúlyozottnak, stabilnak volt nevezhető. E pozitív kép 1995–96-ban sajnálatos módon lényegesen megváltozott, s az 1996. évi 105 ezres születésszámmal Magyarország eddigi demográfiai történelmének mélypontját érte el. Erre a témára a termékenység családpolitikai vonatkozásainak tárgyalásakor még visszatérünk.

Felvetődik a kérdés, mivel magyarázható, hogy Magyarországon a rendszerváltó országoktól eltérően nem következett be a születések számának drámai visszaesése. Az okok – véleményünk szerint – a magyar lakosság határozott család- és gyermekorientáltságában, valamint az 1995-ig folytatott családpolitika stabilitásában keresendők. Vizsgáljuk meg részletesebben e két tényező szerepét és a magyar helyzetre jellemző sajátosságait.

A gyermek értéke

Kutatásaink azt bizonyítják, hogy a magyar családok életvezetésében meghatározóan a gyermek, a gyermekvállalás, gyermeknevelés értéke dominál. Jól bizonyítja ezt az állítást az a nemzetközi összehasonlító vizsgálat, melyet 1991-92-ben Magyarországon, Lengyelországban, Oroszországban és Németország keleti és nyugati területén élő kisgyermekes családok körében végeztünk. (Vö. Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit, 1994.)

Az azonos családi státusú kisgyermekes szülők között Magyarországon a legerőteljesebbnek bizonyult a családcentrikus, gyermekcentrikus beállítódás, és e tekintetben csak alig-alig van különbség a nők és férfiak, anyák és apák között; különbségek inkább az egyes országok között mutatkoznak.

A családi élet, magánélet és a munka, a hivatás – a mindennapi életnek ez a két, meghatározó szférája – csak ritkán, kivételes helyzetekben jelent alternatívát, a legtöbb embert nem kényszeríti választásra. Általában csak kivételes helyzet - munka, hivatás, tehetség, elhivatottság – az, amikor valakinek a munkája, foglalkozása előtérbe kerül a magánélettel szemben. Az értékvizsgálatok világszerte egybehangzóan mutatják, hogy az értékválasztások fontossági rangsorában a privát szférához tartozó értékek (pl. gyermek, család, házasság) általában jelentősen megelőzik a munkával, hivatással, foglalkozással kapcsolatos értékeket. Érthető, ha a privát szféra dominanciája még inkább jellemző a fiatal házas, kisgyermekes szülőkre. A magyarországi fiatal szülők azonban ezen belül is kitűnnek abban, hogy azok aránya, akik a családdal, magánélettel szemben a munkát, a hivatást részesítik előnyben, nálunk a legalacsonyabb, szinte elenyésző. A férfiak és nők, apák és anyák attitűdjei ebben a kérdésben természetesen nem teljesen azonosak; a férfiak körében mindenütt jóval többen vannak, akik munkájukat, hivatásukat a családi- és magánélet elé helyezik, vagy legalábbis egyforma fontosnak tartják. Ezért is figyelemre méltó, hogy a családi életet preferáló apáknak is Magyarországon legmagasabb az aránya – a nagyobb fokú családközpontúság nálunk mindkét nemre jellemző.

A munka, hivatás és a család, magánélet fontosságának megítélése a vizsgált országokban 1992-ben, (%)

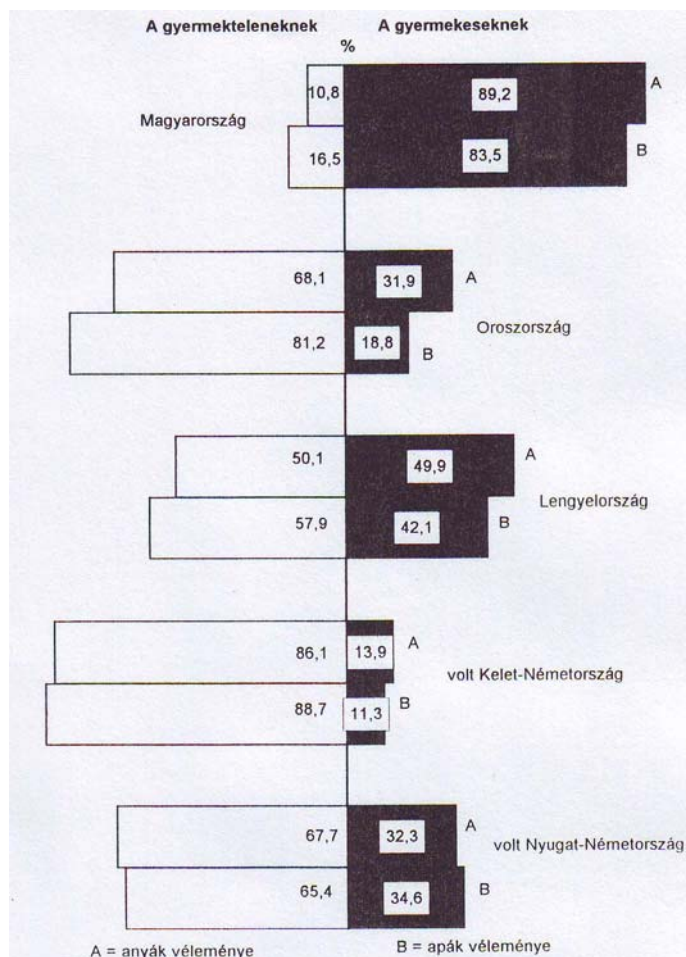
Vélemények	Magyar- ország	Orosz- ország	Lengyel- ország	volt Kelet- Németország	volt Nyugat- Németország
a) a munka, a hivatás fontosabb mint a család, a magánélet					
– anyák	0,6	10,8	3,7	11,9	12,5
– apák	6,6	22,9	8,2	19,1	23,8
b) a munka, a hivatás és a család, a magánélet egyformán fontosak					
– anyák	19,1	24,5	14,5	43,0	26,8
– apák	32,8	38,3	32,4	48,9	37,4
c) a család, a magánélet fontosabb, mint a munka, a hivatás					
– anyák	80,3	64,7	81,8	46,1	60,7
– apák	60,6	38,8	59,4	32,0	38,8

Forrás: Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit, 1994. 81. oldal.

A nemek szerinti különbségek mellett jelentősek az országonkénti eltérések is. Leginkább Magyarország és Lengyelország hasonlít egymásra abban, hogy igen csekély a munkát, a hivatást a családi élet elé helyező férfiak és nők aránya, és magas a családi életet előnyben részesítőké. A volt Kelet-Németországban élő szülők attitűdjei szignifikánsan mások. Mind az anyák, mind az apák között náluk mondják legkevesebben azt, hogy a család, a magánélet fontosabb, mint a munka, a hivatás, és legtöbben vallják, hogy egyformán fontos mindkettő. A családcentrikusság meglétét – úgy tűnik - az adott országok szociokulturális jellemzői is befolyásolják.

Hasonló eredményre jutottunk annak vizsgálatában is, hogy a kérdezett szülők szerint kiknek jobb az életben: azoknak, akiknek vannak, vagy akiknek nincsenek gyermekeik.

1. ábra

Kinek jobb az élete?

Forrás: Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit, 1994. 37. oldal

Látható, hogy a magyar szülők véleménye a gyermekes lét megítélésében alapvetően eltér az összes többi országban megfogalmazott álláspontoktól.

Legszembetűnőbb különbség a kelet-német és a magyar családok értékorientációja között mutatkozik. Míg a magyar anyák és apák közel 90 százaléka vallja, hogy gyermekkel élni jobb, mint gyermektelenül, a kelet-német területen élő családok ezzel ellentétes véleményen vannak, és egyértelműen a gyermektelen létet preferálják. Nagy valószínűséggel állítható tehát, hogy a kelet-német régióban bekövetkezett drámai termékenység-csökkenés egyik okát éppen a fiatal szülők sajátos, pozitívnak nem minősíthető beállítódásában kell keresni.

Kérdés, hogy a gyermekes családok igen nehéz anyagi helyzete ellenére, annak ellenére, hogy a 19 éves és fiatalabb gyermekek csaknem 45%-a él a szegénységi küszöb alatt (Vö: Andorka–Spéder, 1997. 46. oldal), miért ilyen kedvező mégis a gyermekes lét megítélése Magyarországon. Úgy véljük, a fiatal magyar szülőknek ezt a – minden más országtól eltérő – attitűdjét az magyarázza, hogy nálunk a gyermekes státushoz a szülők elsősorban nem az anyagi problémákat, a fizikai és idegi megterhelést, hanem a gyermek nyújtotta érzelmi többletet társítják; nálunk a gyermekkel kapcsolatban nem az áldozatvállalás, az anyagi hátrány dominál, hanem az a harmónia, boldogság, amit a gyermek léte a szülők és a család számára jelent. Az anyagi hátrányok természetesen a magyar gyermekes családokat is sújtják. Mégis a magyar szülőkre jellemző leginkább a közmondás: „gyermek nélkül a család nem család”.

A kisgyermeket nevelő magyar szülők körében tapasztalt gyermekcentrikus attitűd a lakosság egészére is jellemző. Lakossági mintán 1995-ben készített, 1000 fős közvélemény-kutatásunk adata szerint a 18 éves és idősebb korú férfiak 70 százaléka, a hasonló korú nők 78 százaléka vélekedik úgy, hogy „az életben jobb azoknak, akiknek vannak gyermekei” – mint azoknak, akik gyermekek nélkül élik le életüket. Annak ellenére így van ez, hogy köztudottan a gyermeket nevelő családok körében lényegesen nagyobb az alacsony életszínvonalon, szegény sorban élők aránya. A lakossági mintán belül a fiatal (az előzőekben említett nemzetközi vizsgálattal megegyező) korosztály véleménymegoszlása a grafikonban ábrázoltak felel meg. Hasonló „háttér-információval” a közgondolkodás beállítódásáról a többi vizsgált országból sajnos, nem rendelkezünk.

Az idézett, 1995. évi lakossági közvélemény-kutatás azt is jól mutatja, hogy Magyarországon az emberek egyáltalán nem tartják ideálisnak a gyermektelenséget; alig vannak olyanok, akik „nagyon jó” állapotnak minősítik, ha egy házaspárnak egy gyermeke sincs, sőt, a lakosság közel 70%-a szerint ez kifejezetten „rossz” vagy „nagyon rossz”.

4. táblázat

A különböző gyermekszámú családok értékelése 1995-ben
Lakossági minta (%)

Mennyire jó, ha egy házaspárnak	5 nagyon jó	4 jó	3 közepes	2 rossz	1 nagyon rossz	nem tudja	osztály- zat átlag
nincs gyermeke	4,2	5,0	20,3	14,4	52,8	3,3	1,9
egy gyermeke van	13,3	26,0	35,6	17,9	4,1	3,1	3,3
két gyermeke van	36,7	32,8	19,8	5,5	2,2	3,1	4,0
három gyermeke van	21,0	23,1	26,2	16,8	8,9	4,1	3,3
négy v. több gyermeke van	10,2	8,4	20,5	22,1	33,5	5,3	2,4

Forrás: S. Molnár Edit – Pongrácz Tiborné 1997., 27. oldal

A táblázat adatai jól mutatják, hogy – bár a gyermekes lét megítélése egyáltalán nem független attól, hogy hány gyermekről van szó (legideálisabbnak a kétgyermekes családot tartják az emberek) – a gyermektelenség negatív megítélése százalékarányra is teljesen azonos a „kiknek jobb az életben” – megfogalmazású kérdésre adott válaszmegoszlással.

Annyit nagy valószínűséggel megállapíthatunk, hogy a kisgyermekes szülők körében nagyon is érthető (bár Magyarországon különlegesen intenzívnek mutakozó) gyermekcentrikus beállítódást nálunk a közvélemény, a közgondolkodás is megerősíti. Helyzetünk tehát ebből a szempontból kedvezőbb és reményteljesebb, mint azokban az országokban, ahol az akaratos gyermektelenség eszménye már elterjedtebb.

Értékvizsgálataink alapján a magyar társadalom gyermekvállalási hajlandóságáról, gyermekorientáltságáról kirajzolódott igen pozitív képet erősítik, támasztják alá a KSH Népesedéssziszizikai Főosztályán Kamarás Ferenc vezetésével végzett családtervezési vizsgálatok eredményei is. Az 1991-ben házasságot kötött fiatal párok vizsgálata viszonylag magas családtervezésről, gyermekszámról tanúskodik. Az átlagosan kívánt 2,12 gyermek erősen megközelíti az egyszerű reprodukcióhoz szükséges szintet. Leggyakoribb a két gyermek vállalásának a szándéka (61%), de feltűnően megemelkedett a három vagy annál több gyermeket kívánók aránya is (23%). A fiatal házaspárok között nem volt olyan férj vagy feleség, aki ne kívánt volna gyermeket, más szóval, aki tudatosan gyermektelenül kívánná életét leélni.

Egy másik 1993-ban végzett vizsgálat a 19–41 éves hajadon, házas, elvált, özvegy nőket reprezentálta országos szinten. A kívánt gyermekszám ebben az esetben is magas volt, átlagosan 2,10. A 25 éven aluli fiatalok által kívánt gyermekszám viszonylag magasabb (2,15), míg a kor előrehaladtával az átlagérték kisebb csökkenést mutat. (1,99% a 40–41 éves nők esetében). Mind a longitudinális, mind a keresztmetszeti vizsgálatok azt mutatják tehát, hogy a házasságban töltött évek számával illetve a kor előrehaladtával párhuzamosan csökken a kívánt gyermekek száma, de végül ezek a csökkentett tervek sem valósulnak meg maradéktalanul. A csökkenés az egy, illetve kétgyermekes családok családtervei, illetve azok realizálása közötti eltérésre vezethető vissza. Egy gyermeket a fiatal házasoknak csupán 10%-a tervez, de ténylegesen mintegy kétszer annyian lesznek végül egygyermekesek. A kétgyermekesek esetében a tendencia fordított, vagyis igen magas 65–70% a két gyermeket tervezők aránya, de megvalósulás ennél számottevően, 10–15%-kal alacsonyabb. (Vö. Kamarás Ferenc, 1996.)

A családtervezési vizsgálatok eredményeit és az 1990-es évek termékenységi trendjeit elemezve megállapítható, hogy egyre nő a különbség a jövőbeni szándékot kifejező családtervek és az aktuális termékenység szintje között. Az 1994. évi termékenységi viszonyok mellett egy nőnek átlagosan 1,64 gyermeke születne élete folyamán, ezzel szemben a kívánt gyermekszámok rendre meghaladják a kétgyermekes családnagyságot és a tényleges gyermekszámok is ekörül mozognak a befejezett termékenység idején. Ez más szóval azt jelenti,

hogy egy jelentős kivárási, illetve időzítési elem található a fiatalok jelenlegi termékenységi magatartásában. A gyermekvállalás kedvezőbb feltételeire várva elhalasztják az egyébként kívánt gyermekek világra hozatalát.

Nem kívánt terhességek

Gyakran szakmai körökben is lehet találkozni azzal a nézettel, hogy a termékenység alakulását a születéskorlátozási módszerek ismerete és hatékonysága alapvetően meghatározhatja. Ez valamelyest valóban elfogadható. A házaspárok vagy élettársak – amikor egy nem kívánt szülés elkerüléséről döntenek – kétségkívül figyelembe veszik a fogamzásgátló eszközök használatának költségét, az alkalmazásukkal járó kellemetlenségeket, illetve a terhességmegszakítás egészséget veszélyeztető hatását, anyagi költségeit és pszichés megterhelését, s ha ezt jelentősnek érzik, esetleg inkább a nem kívánt szülést választják, vagy beletörődnek a későbbre tervezett gyermekvállalás előrehozatalába. Hosszabb távon azonban az adatok azt mutatják, hogy a termékenység nem függ erősen a születésszabályozási ismeretektől és eszközeinek, módszereinek alkalmazásától. A születéskorlátozást (beleértve ebbe annak legdrasztikusabb módszerét, a művi abortuszt is) ezért elsősorban olyan tényezőnek kell tartani, amely hozzásegíti az érintett párokat a gyermekszámra vonatkozó kívánságaik, terveik megvalósításához.

Napjainkban a 40 éves és fiatalabb nők meghatározó többsége tervszerűen korlátozza termékenységét; még a 10%-ot sem éri el azok aránya, akik ebből a célból semmiféle módszert, eszközt nem alkalmaznak. Jóval összetettebb problémát jelent a terhességmegszakítás alkalmazása.

A művi abortusz kérdése szinte világszerte éles szakmai vitákat és érzelmileg telített reakciókat vált ki. Ennek Magyarországon is hagyományai vannak. Nemcsak a gyermekvállalásban érintetteket, hanem a közvélemény egészét is erősen foglalkoztatja, ha a politika beavatkozik az életnek ebbe az intim szférájába. Az elmúlt évtizedekben hazánkban is különböző engedékenyebb és szigorúbb törvények, jogszabályok váltogatták egymást. Az ötvenes évek első felében (1952–1956 között) a Ratkó-korszak néven emlékeztetéssé vált időszakban az abortuszok alacsony, és a születések magas aránya volt jellemző. (Emlékeztetőül: az 1953. évi 1004/1953. sz. minisztertanácsi határozat a korábban is tiltott, de büntetőjogilag csak ritkán üldözött művi abortuszok tilalmának szigorú érvényesítését írta elő.) A határozat nyomán 1954-ben jelentős születésszám-növekedés következett be. Ez azonban csak átmeneti hatásnak bizonyult – 1955-től már csökkenni kezdett a mutató értéke. 1956-ban feloldották a tilalmat, ettől kezdve a művi abortuszt a nő kérésére engedélyezték és az egészségügyi intézményekben elvégezték. A teljes liberalizálás következtében valóságos abortusz-epidémia következett be: a terhességmegszakítások száma rövidesen meghaladta a születések számát. Igaz, ehhez az is hozzájárult, hogy a terhesség megelőzését szolgáló fogamzásgátló eszközök abban az időben

Magyarországon nem voltak hozzáférhetők. 1973-ban ezért némileg újra korlátozták a terhességmegszakítás engedélyezését a háromnál kevesebb gyermekes házas nőknél, bár kivételes esetekben (pl. lakás hiánya esetén) ők is módot kaptak rá. Az intézkedés kétségkívül hozzájárult az abortuszok számának csökkenéséhez, amely 1980-ra már az 1970-ben tapasztaltak kevesebb mint felére esett vissza. De – hasonlóan az 1953. évihez – ennek hatása is átmenetinek bizonyult: megváltoztatta a szülések időzítését előbbre hoztak olyan születeket, amelyekre másképpen később került volna sor. Bizonyos módosítások a 80-as években is történtek, míg végül is az Alkotmánybíróság arra kötelezte az Országgyűlést, hogy a terhességmegszakítások engedélyezését törvénnyel szabályozza. Ennek felelt meg a rendszerváltozás első demokratikus választott kormánya az 1992. évi törvényjavaslat kidolgozásával. „A magzati élet védelméről” címet viselő, 1992. decemberében az Országgyűlés által elfogadott törvényt széles körű társadalmi vita előzte meg. A vitákban az egészségügyi szempontok mellett erkölcsi, vallás erkölcsi megfontolások is előtérbe kerültek, ami sokakat ráébresztett a terhesség megszakítása során lezajló tényleges folyamatokra, a döntés erkölcsi következményeire. Nézetünk szerint elsősorban ennek köszönhető, hogy – bár a törvény liberálisabb az előző szabályoknál, mivel a műtéti beavatkozás engedélyezésénél megengedi az anya „válság-helyzetének” méltányolását, melyet nem is köt a konkrét körülmények különleges ellenőrzéséhez – 1993-ban mégis jelentősen, 12%-kal csökkent a terhességmegszakítások száma. Ez a hatás azonban ismét csak átmenetinek bizonyult; 1994-re már mérséklődött a visszaesés, majd 1995-ben – a családtámogatási rendszer visszafejlesztésének bejelentését követően – a művi abortuszok számának újabb, jelentős mértékű emelkedése következett be.

5. táblázat

A terhességmegszakítások számának és arányának alakulása

Év	száma	Terhességmegszakítások		
		1000 15–49 éves nőre	100 élve-születésre	100 összes szülészeti eseményre
1960	162 160	65	111	47
1970	192 183	72	127	51
1980	80 882	31	54	32
1990	90 394	36	72	39
1991	89 931	35	71	39
1992	87 065	34	72	39
1993	75 258	30	64	36
1994	74 491	29	64	36

Forrás: Demográfiai Évkönyv, 1960–1994.

Kedvezőtlen tendencia tapasztalható a fiatalabb korosztályok terhességmegszakítási gyakorlatában. A 20 évesnél fiatalabb nők esetében a művi abortuszok aránya az utóbbi években jelentősen, a 80-as évek második feléhez viszonyítva 20%-kal megnőtt. Ez arra hívja fel a figyelmet, hogy a

felvilágosító tevékenység, a családtervezési ismeretek oktatása nem szűkülhet le a fogamzásgátlási technikák bemutatására és a művi abortusz egészségügyi következményeinek ismertetésére, hanem foglalkoznia kell a terhességmegszakítások megítélésével kapcsolatban kialakult torz értékrend helyreállításával is. A kellő társadalmi ismeretekkel és tapasztalatokkal még nem rendelkező, fiatal generáció talán nagyobb fogékonyságot mutat az olyan, szélsőségesen feminista, ultraliberális nézetek iránt, amelyek a terhesség megszakítását, mint egyszerű műtėti beavatkozást értelmezik, s szemléletmódjuk gyakran „az én testem, azt csinálom vele, amit akarok” – álláspontban fogalmazódik meg. Nem problémátlan emellett az sem, hogy a tizenévesek számára elérhető fogamzásgátló eszközök ára a társadalombiztosítási támogatás megszűnése következtében igen magas lett. A kultúrnemzetekre azonban a művi abortuszok alacsony aránya jellemző, s – mint számos nyugat-európai példa mutatja – ezt a célt csak komplex, az erkölcsi és gyakorlati kérdéseket is felvállaló nevelő munkával lehet elérni.

Gyermekvállalás és családpolitika

Az értékvizsgálatok, valamint a családtervezési kutatások eredményei egyértelműen és egybehangzóan bizonyítják, hogy a magyar lakosság értékrendjében a gyermek utáni vágy - még mindig – meghatározóan jelen van. A vágyak és a tervek realizálásához azonban a családoknak hatékony állami támogatásra van szükségük, olyan anyagi segítségre, amely csökkenti a gyermekes családok anyagi hátrányát a gyermektelenekkel szemben, amely csökkenti a gyermekvállalással, gyermekneveléssel együtt járó igen jelentős életszínvonal-visszaesést. Más szóval a családok értékrendjében jelen levő gyermekpreferencia csak stabil és hatékony családpolitika esetében tud kifejezésre jutni és megvalósulni. Az 1995-ig tartó családpolitikai gyakorlatnak tudható be, hogy Magyarországon a gyermekvállalási magatartásban nem következett be olyan jelentős változás, mint a térség többi ún. „átmeneti” országában. A stabil családpolitika és a gyermekcentrikus értékrend együttes hatására vezethető vissza, hogy Magyarországon a rendszerváltozással együttjáró társadalmi elbizonytalanodás ellenére a születések száma 1990 és 1994 között lényegileg nem csökkent, a teljes termékenységi aránnyal megjeleníthető átlagos gyermekszám 1,7 körül stagnált. Az 1995–96-ban bevezetett, a családpolitika rendszerét alapjaiban átalakító restriktív intézkedéssorozatra a családok igen gyorsan születéskorlátozással reagáltak. A születések száma 1996-ban az ország demográfiai történelmének eddigi mélypontját érte el, alig haladva meg a 100 ezres számot.

A termékenységcsökkenés felgyorsulása több szempontból igen veszélyes folyamat. Veszélyes egyfelől abból a szempontból, hogy felerősíti és gyakorlatilag megállíthatatlanná teszi a népességszám csökkenését, (amely kérdéskörrel a jelen tanulmány keretében nem kívánunk foglalkozni), de

visszafordíthatatlan folyamatokat indíthat el az egyének, családok értékrendjében, a gyermekkel kapcsolatos attitűdök vonatkozásában is. Az anyagi támogatások elégtelensége és kiszámíthatatlansága - például a gyed megszüntetése – miatt egyre nagyobb lesz az eltérés a tervezett, kívánt és a megvalósított gyermekszám között. A családtervek megvalósulatlansága a magatartásváltozás kezdeti szakaszában még feszültséget, kielégületlenséget okoz, de idővel a kényszer hatására kialakult magatartás az értékrendbe is beépül, és mind egyéni, mind társadalmi szinten elfogadottá válik. Más szóval a családok az anyagi kényszerűségből elfogadott gyermekszámmal az értékek szintjén is azonosulnak, és ideálisnak, kívánatosnak a jelenleginél jóval alacsonyabb gyermekszámot vagy esetleg a gyermektelenséget fogják tekinteni. Abban az esetben tehát, ha a politika elfogadja azt a szakmai álláspontot, miszerint az ország, a társadalom elemi érdeke a népességcsökkenés kedvezőtlen folyamatának megállítása, olyan családpolitikai fordulatra van szükség, amely az 1995–1996-ig létező, jól működő és a statisztikai adatok tanúsága szerint eredményes rendszert állítja vissza. A dolgozó, magasabb iskolai végzettségű anyák gyermekvállalásait leginkább a gyed (gyermekgondozási díj) könnyítette meg, s miután a termékenységsökkenés éppen e rétegek körében volt a legjelentősebb, ezért a gyed visszaállítása az egészséges összetételű népesség szempontjából az egyik legfontosabb feladat és követelmény. A családpolitikai döntéseknél figyelembe kell venni az időtényezőt is, ugyanis minden késlekedés azzal a veszéllyel jár, hogy a most érvényes támogatási rendszer hatására bekövetkezik a fentiekben vázolt értékváltozás, amelynek visszafordítása nehéz és igen költséges feladatot jelentene.

Összefoglalás

Ebben a tanulmányban igyekeztünk bemutatni a magyarországi termékenység alakulását. Ehhez összehasonlításként nemzetközi adatokat is felhasználtunk, különös tekintettel azokra az országokra, amelyekben a 90-es évek kezdetén rendszerváltozás ment végbe. Hivatkoztunk arra, hogy míg e térség több országában drámai módon visszaesett a termékenység, nálunk jóval kiegyensúlyozottabbnak, stabilabbnak mutatkozott – egészen évtizedünk közepéig, 1996-ban azonban Magyarország eddigi demográfiai történelmének mélypontját érte el.

Felhívtuk a figyelmet a termékenységi magatartásban tapasztalt legfontosabb változásokra. Ezek egyike az első gyermekszülés időpontjának későbbre halasztása, ami új megvilágításba helyezi a jelenlegi termékenységi viszonyokat. Egy másik lényeges változás a nem házas szülések számának és arányának növekedése, ami jelentős szociális gondokat okoz. Mégis arra tudunk rámutatni, hogy jóllehet az életstratégiákban tapasztalt új jelenségek önmagukban is

módosíthatják a termékenységet, a gyermek értéke, a gyermek utáni vágyak erőssége nem csökkent.

A 90-es évek elejétől kezdve folyamatosan végzett kérdőíves vizsgálataink (köztük nemzetközi összehasonlító kutatásunk) adatai szerint az attitűdök és értékek szintjén Magyarországon mind a gyermekvállalásban érintett korosztályban, mind pedig a lakosság egészében igen erős a család-, és gyermek-központúság; ezek intenzitása jóval nagyobb, mint például Lengyelországban, Oroszországban vagy Németországban. A KSH családtervezési vizsgálatai is azt tanúsítják, hogy a 25 éven aluli fiatalok átlagosan kettőnél több gyermeket kívánnak maguknak, s – számos más országhoz képest – alig van közöttük, aki életét gyermek nélkül szeretné leélni. A gyermek utáni vágy tehát meghatározó módon jelen van a lakosság értékrendjében, a tervek azonban nem valósulnak meg maradéktalanul.

Nézetünk szerint e gyermekcentrikus értékrendnek egy stabil, jövőre irányuló családpolitikával, népesedéspolitikával kell párosulnia, hogy a családtervek feszültségmentesen megvalósuljanak, s hogy ennek eredményeként a népességszökkenés kedvezőtlen folyamata megálljon. Vizsgálatainkból arra lehet következtetni, hogy egy ilyen családpolitika, népesedéspolitika elfogadására a lakosság – legalábbis ma még – nyitott lenne.

Irodalom

- Andorka Rudolf–Spéder Zsolt, 1997. Szegénység. In: Az ajtók záródnak (!). Jelentés a Magyar Háztartás Panel 5. hullámának eredményeiről. Magyar Háztartás Panel Műhelytanulmányok. 8. Szerk.: Sik Endre és Tóth István György. BKE Szociológiai Tanszék – TÁRKI, 31–55. oldal
- Demográfiai Évkönyv, 1960–1994. Központi Statisztikai Hivatal
- Kamarás Ferenc, 1996. Házasságon kívüli szülések. Kézirat. A tanulmány a „Házasságon kívüli szülések empirikus vizsgálata” c. OTKA kutatás keretében készült (témafelelős S. Molnár Edit), megjelenik 1998-ban a kutatás zárótanulmányának részeként.
- ’95-ben született gyermekek, 1996. A TÁRKI adatfélévételének dokumentumai. A kutatás a „Házasságon kívüli szülések empirikus vizsgálata” c. OTKA kutatás keretében készült (témafelelős S. Molnár Edit). A dokumentáció az adatfélévétel alapmegoszlásait tartalmazza.
- Recent Demographic Development in Europe 1996. Council of Europe.
- Termékenységi Adattár, 1996.
- Termékenységi Adattár, 1970 – 1994. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit, 1993. Kisgyermekes szülők. KSH NKI Kutatási Jelentései, 47. sz. A kutatás dokumentumai a szerzők adattárában találhatóak.
- Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit, 1994. Kisgyermekes apák és anyák szülői, családi attitűdjei négy európai országban. KSH NKI Kutatási Jelentései, 52. sz. A kutatás dokumentumai a szerzők adattárában találhatóak.
- S. Molnár Edit – Pongrácz Tiborné, 1997. Változások a gyermeknevelési támogatások rendszerében és azok megítélése a közgondolkodásban. KSH NKI Kutatási Jelentések, 57. sz. A kutatás dokumentációját a kiadvány tartalmazza.